

Masmédiá a výskum reprezentácií tel a telesnosti v digitálnej ére

Masmedia and research of bodies and
embodiment in digital age

DOI: 0.31577/EtnoRozpra.2022.29.1.10

Zuzana Pešťanská

Abstrakt

The body studies play a crucial role in broaden our understanding of social and cultural norms and behaviour. The aim of this article is to discuss the topics of interdisciplinary approach (the body studies and science and technology studies) and ethics of social responsibility in a research of representation of the body and embodiment in digital environment. The importance of the interdisciplinary approach is grounded in the nature of new media that can be understood as socio-technical artifacts.

Key words

new media, the body studies, science and technology studies, interdisciplinary approach, social responsibility

Kľúčové slová

nové médiá, štúdie tela, veda a technika, interdisciplinárny prístup, spoločenská zodpovednosť

Kontakt / Contact

Mgr. Zuzana Pešťanská, PhD., Slovenské národné múzeum – Múzeum v Martine, Mála Hora 2, 036 01 Martin, Slovenská republika; Slovensko-český ženský fond, Na vršku 10, 811 01 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: pestanska@womensfund.sk

Ako citovať / How to cite

Pešťanská, Z. (2022). Masmédiá a výskum reprezentácií tel a telesnosti v digitálnej ére. *Etnologické rozpravy*, 28(2), 121-127. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2022.29.1.10>

Ako prežívame a nahliadame na svoje telá a telá druhých ľudí je výsledkom nielen biologických, ale aj rôznych spoločenských a kultúrnych procesov. Sociálne a kultúrne výskumy v oblasti reprezentácií tela a telesnosti poskytujú významné nástroje na poznávanie sociálnych vzťahov, kultúrnych predstáv, technologického rozvoja a historických zmien spoločností. Uvedené tvrdenia sú základnými premisami takzvaných štúdií tela (*the body studies*), ktoré majú svoje nezastupiteľné miesto v sociálnych vedách už od 80. rokov 20. storočia (Shilling, 2016: 1). Jedným zo spôsobov šírenia rôznych predstáv a koncepcií o tele sú masmédiá. Vo vývoji masmédií môžeme hovoriť o troch makro trendoch. Popri klasických médiách, kde sa zaraďujú printové médiá, rozhlas a televízia, sa začína od 90. rokov hovoriť o takzvaných nových médiách¹ (všetko mediálne dostupné cez internet). Začiatok 21. storočia prináša tretí makro trend v oblasti vývoja masmédií, a to vynájdanie sociálnych a mobilných sietí a ich sprístupnenie verejnosti (Milan, 2015: 4). Zámerom tohto príspevku je zamyslieť sa nad otázkou, aké etické a metodologické výzvy prináša technologizácia každodennosti pre výskumy v oblasti reprezentácií tela a telesnosti, pričom metodologické i etické výzvy v danej výskumnej oblasti súvisia s charakterom nových médií a typom prostredia, v ktorom sa vyskytujú.

Výskumy v oblasti masmediálnych reprezentácií tela sa zameriavajú na široké spektrum tém od problému narušania demokratických režimov, cez dopady digitálnych technológií na sociálne hnutia, ďalej problémy v komunikácii a nadväzovaní vzťahov, budovania závislosti až po obraz tela a poruchy príjmu potravy a vplyvu používania sociálnych médií na fyzické a psychické zdravie. Keď si uvedomíme, že jedna celá generácia, takzvaná generácia Z (narodení od roku 1993 po rok 2005²), označovaná aj ako I-generácia, net-generácia či digitálni domorodci, nezažila život pred internetom a digitalizáciou každodennosti (Turner, 2015: 103-104), je význam výskumov online sféry a jej dopadov na naše každodenné životy o to zásadnejší.

Výskumy masmediálnych reprezentácií tela a telesnosti získavajú ešte väčší význam s postupnou technologizáciou každodennosti. Prečo to tak je? Ved' masmédiá tu boli aj pred internetom a rôznymi digitálnymi technológiami. V čom sa teda líšia nové médiá od tých klasických? Nové médiá, najmä ich špecifická subkategória – sociálne a mobilné médiá, vytvárajú doslova virtuálne univerzá, čo je spôsobené ich charakterom. Sociálne a mobilné médiá umožňujú existenciu procesov, ktoré sú viac socio-technického charakteru, než iba sociálneho či komunikačného (Milan, 2015: 1). Tarleton Gillespie hovorí o mobilných a sociálnych médiách, ako o „správcoch verejného diskurzu“ (Gillespie, 2010: 347).

Veľmi zjednodušene môžeme povedať, že internet je obrovská databáza informácií, ktorá je istým spôsobom riadená a organizovaná. V tejto súvislosti sa môžeme stretnúť s pojmom algoritmy, ktoré hrajú zásadnú rolu pri manažovaní informácií dostupných na internete. Vo všeobecnosti možno algoritmy definovať ako inštrukcie, ktorých úlohou

¹ Nové médiá (médiá dostupné cez internet) je širší pojem, sociálne médiá je užší pojem, ktorý odkazuje na rôzne platformy, ktoré umožňujú budovanie sietí kontaktov medzi ľuďmi (Petrjanošová, 2020: 9-11).

² Roky, ktorými sa vyčleňuje generácia Z sa môžu líšiť vzhľadom na odbornú literatúru. Odchýlka sa pohybuje v rozmedzí rok až dva. Pre účely tohto článku je však dôležitý poznatok, že generácia Z nezažila spoločnosť bez internetu.

je vyriešiť určitý problém či zrealizovať nejaké zadanie. Na princípe algoritmov sú vytvorené napríklad recepty či matematické rovnice, ale i počítačové programy či platformy (Rainie, Anderson, 2017: 2). V prípade online sféry hrajú tieto logické operácie významnú úlohu pri selekcii, spracovaní a poskytovaní informácií, ktoré sú považované za najrelevantnejšie pre nás, ako užívateľov a užívateľky informácií v digitálnom svete. Algoritmy vyhľadávajú, zviditeľňujú i prispôbujú tie informácie, ktoré považujú pre nás za relevantné. Na to, aby algoritmy mohli vytvoriť odporúčania, musia však najskôr poznať naše preferencie. Na základe našej aktivity v online sfére sú o nás algoritmicky vypracovávané profily preferovaných informácií (všetko to, čo si pozeráme na internete, čo lajkujeme a podobne). V súvislosti s novými médiami hovoríme aj o fenoméne personalizácie. Tento pojem odkazuje na veľmi široké a v súčasnosti úplne bežné možnosti nastavenia skoro každého softvéru alebo online platformy podľa vlastných preferencií. Pod vplyvom tejto možnosti sa zväčšujú rozdiely a znižujú sa možnosti porovnávania medzi skúsenosťou a konaním rôznych používateľov, používateľiek (Petrjánošová, 2020: 14). Naše správanie a interakcie v online sfére sú tak algoritmicky manažované. Algoritmy predstavujú kľúčovú logiku, ktorá riadi to obrovské množstvo informácií, na ktorých sme v technologizovanom svete takí závislí (Gillespie, 2014: 164).

Pre nastavovanie výskumov online sféry je dôležité si uvedomiť, že internet je ľudský výtvor, ktorý bol spočiatku používaný na vojenské a vedecko-technické účely. Neskôr (90. roky 20. storočia) bol sprístupnený aj verejnosti. Ďalej rôzne aplikácie či sociálne a mobilné siete, ktoré teraz využívame, sú vo svojej podstate biznis produkty technologických spoločností, čo ovplyvňuje ich nastavenie a zámer, s akým boli uvedené na trh. Sociálne a mobilné médiá možno považovať za socio-technické, kultúrno-ideologické a ekonomické ľudské výtvory. Tieto nástroje obsahujú špecificky kódované spôsoby videnia sveta a stratégie riadenia interakcií (Milan, 2015: 2). V praxi to znamená, že algoritmami riadená online sféra ovplyvňuje to, ako si vytvárame názor na istú vec či situáciu, a prípadne aj ako sa budeme správať vo svete priamej interakcie (mimo online sféry) (Rainie, Anderson, 2017; Tufekci, 2014).

Často skloňovaným pojmom v tejto súvislosti je ekonomika pozornosti. Tento pojem zaviedol Herbert A. Simon, psychológ a ekonóm, ktorý sa v 70. rokoch 20. storočia stal laureátom Nobelovej ceny za ekonomické vedy. Pozornosť, ako psychologická kvalita, je v rámci ekonomických vzťahov súčasného sveta vnímaná ako vzácny druh komodity, s ktorou sa obchoduje. To, čomu venujeme pozornosť, súvisí s mnohými premennými. Jednou z kľúčových premenných pri výskume pozornosti sú emócie. Naša pozornosť je však do veľkej miery obmedzená a od nej závisí aj naše rozhodovanie – preto je vzácnou komoditou pre trh. V množstve informácií, ku ktorým sa môžeme dostať na internete, je pútanie pozornosti konkurenčná výhoda. Mnohé technologické firmy, ktoré vyvíjajú rôzne algoritmy, napríklad aj pre sociálne a mobilné platformy, sa zameriavajú najmä na pútanie pozornosti a ovplyvňovanie emócií a nálad (Hendricks, Vestregaard, 2019). Pri vývoji digitálnych nástrojov využívajú najnovšie výsledky výskumov v oblasti ľudského správania, psychologických, kultúrnych a kognitívnych faktorov, ktoré stoja za naším rozhodovaním. Jedným z negatívnych dôsledkov týchto motivácií pri vývoji sociálnych a mobilných platforiem je skutočnosť, že vzniká závislosť od internetu, respektíve konkrétnych digitálnych produktov a iné zdravotné a sociálne výzvy (Bhargava, Velasquez, 2021). Na tento problém poukazuje aj Svetová zdravotnícka organizácia. Vznikli aj mnohé iniciatívy,

odborníkov a odborníčok na informačné a digitálne technológie a vedcov, vedkýň z oblasti sociálnych a humanitných vied, ktoré požadujú humanizáciu tohto odvetia ľudskej činnosti. Mnohé vlády už začali nastavovať regulácie a pravidlá pre tento ekonomický segment, ktorý má významný dopad na naše životy a, ako ukazuje prax, aj na solidaritu a kohéziu spoločnosti.

Dôvodom, prečo som do diskusie pridala túto stručnú charakteristiku informačných technológií je predpoklad, že pre správne nastavenie metodológie a aj následnú interpretáciu dát vo výskumoch je zásadná znalosť prostredia. Aby sme porozumeli tomu, čo vlastne skúmame na sociálnych a mobilných sieťach a ako online sféra vplýva na širšiu sociálnu realitu, potrebujeme porozumieť tomu, čo je to online svet a akou logikou sa riadi. Pre výskum masmediálnych reprezentácií tela a telesnosti v online sfére je preto nevyhnutný interdisciplinárny prístup, ktorý by spájal teórie a metodológie štúdií tela a vedecko-technických odborov venujúcich sa digitálnych technológiám. Tento prístup kladie požiadavky na sociálnych vedcov a vedkyne, aby mali aspoň základnú znalosť v oblasti digitálnych technológií a, samozrejme, boli zorientovaní v terminológií a ekonomických trendoch technologického sektora. Z oblasti štúdií tela pokladám za prospešné aplikovať nasledujúce princípy vo výskumoch: intersekcionalita, teória východiska (*stand-point theory*) a tretím princípom je zvažovanie dynamiky a zmien (zameriavať sa na proces) (Mason, Boero, 2020). Koncept intersekcionality zaviedla do odbornej literatúry aj praxe Kimberlè Crenshaw koncom 80. rokov 20. storočia. Základnou myšlienkou tohto konceptu je, že neexistujú univerzálne skúsenosti s telom – to, čo prežívame a ako vnímame svoje telá, identity i telá, identity druhých ľudí súvisí s rôznymi sociálnymi premennými, ako napríklad vek, pohlavie a rod, etnicita, sociálna trieda, tvar a podoba nášho tela a podobne. Druhý zmienený princíp, teória východiska, odkazuje na význam sebareflexie výskumníka a výskumníčky. Ako ich identity, názory, postoje a vlastný *body image* ovplyvňujú videnie sveta, a tým vplývajú aj na odbornú prácu. Sebareflexia v prípade skúmania digitálnych technológií je o to dôležitejšia, ak si uvedomíme, že ich cieľom je aj manipulácia s našou pozornosťou. Posledný zmienený princíp odkazuje na potrebu nazerať na skúmané sociálne oblasti ako na dynamické procesy. Telá, identity a kontexty, v ktorých existujú, sú dynamické a neustále sa meniace. Práve tento tretí princíp je významný pre výskumy reprezentácií tela a telesnosti v online sfére, ktorá sa vyvíja neuveriteľne rýchlo. Všetky spomenuté princípy by mali byť prirodzenou súčasťou výskumných projektov masmediálnych reprezentácií tela a telesnosti.

Správne nastavenie metodológie súvisí aj s výskumnou témou a zámerom bádania. Výber konkrétnej výskumnej témy či dlhoročného výskumného projektu je na slobodnej voľbe výskumníkov a výskumníčok a ich pracovísk. Avšak vzhľadom na spoločenské dianie za uplynulé roky, by som sa rada zamerala na špecifickú oblasť výskumnej etiky a to spoločenskú zodpovednosť. Ide o tému, ktorá si zaslúži širšiu spoločnú diskusiu v odbornej komunite. Dôležitá je otázka, či a do akej miery súčasné výskumy prispievajú k riešeniu aktuálnych spoločenských výziev. Posledné roky sme zažili a aj stále zažívame pandémiu a jej ekonomické a socio-kultúrne i zdravotné následky, narastajúce tlaky na rozvrat demokratických režimov a, žiaľ, aktuálne aj vojnu na Ukrajine. Ozbrojené konflikty a vojny sú aj na iných miestach sveta. Vojna na Ukrajine nás však v Európe po pandémii uvrhla ešte do väčšej neistoty a strachu z budúcnosti. Najväčšou globálnou výzvou je však zrýchľujúca sa zmena klimatických podmienok, ktorá vážne ohrozuje rôzne formy

života na tejto planéte vrátane ľudstva. Bežnou súčasťou nielen odborných diskusií v súvislosti so zmieňovanými témami sa stali takzvané falošné správy (*fake news*), konšpiračné teórie, dezinformácie, spochybňovanie výsledkov vedeckého bádania, hybridné vojny a propaganda. Všetky uvedené javy súvisia významne s mobilnými a sociálnymi sieťami. To, že výskumy masmediálnych reprezentácií tela a telesnosti majú svoj význam pri riešení uvedených spoločenských výziev, uvediem na príklade výskumov anti-gender diskurzu.

Jedným z najdôležitejších poznatkov, ktoré priniesli štúdiá tela je, že telo je univerzálny kultúrny prostriedok komunikácie významu. Rod na individuálnej úrovni reprezentuje špecifickú formu identity a na makro úrovni možno na tento pojem nahliadať aj ako na nositeľa predstáv o spoločenskom poriadku. Pojem rod bol dlho, od polovice 20. storočia, súčasťou vedeckých a časom aj politických debát. V prvej dekáde 21. storočia sa objavuje takzvaný anti-gender diskurz, ktorý prináša termín „rodovej ideológie“. Tento diskurz je využívaný radikálnymi a pravicovými politickými hnutiami a skupinami pri dosahovaní moci a vplyvu. Pojem rod bol v tomto kontexte zbavený odborného a kritického významu a naplnený iným obsahom. Zámerom tohto naratívneho režimu je zdiskreditovať výskumy v oblasti rodových štúdií a politík, ktoré sa snažia o dosiahnutie rodovej spravodlivosti, najmä však spochybníť oprávnenosť (neo)liberálnych a demokratických spôsobov vládnutia. V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s tvrdením, že pojem rod sa stal symbolickým spojivom radikálnych a pravicovo orientovaných hnutí a skupín (Kováts, Póim, 2015; Kuhar, Paternotte, 2017). Výskumníčka Ruth Wodak analyzuje v práci **Politika strachu** (v anglickom origináli **The Politics of Fear**), ako pravicovo orientované a populistické strany využívajú na dosahovanie svojich cieľov najmä psychologické stratégie manipulácie. Kľúčová emócia, ktorú rôznymi diskurzami a naratívnymi režimami chcú v ľudí vyvolať je strach (Wodak, 2015).

Anti-gender diskurz má reálny dopad na nastavovanie politík aj služieb v oblasti prevencie a eliminácie rodovo podmieneného násillia, sexuálneho a reprodukčného zdravia obyvateľstva a naplňaní princípov slobody a šťastného života pre všetkých ľudí bez ohľadu na vek, rod či pohlavie. Zároveň anti-gender diskurz komplikuje odbornú diskusiu na tému rod a rodová identita. V súčasnosti sa objavujú aj analýzy, ktoré spájajú anti-gender diskurz s pravicovým diskurzom, ktorého cieľom bolo oponovať protipandemickým opatreniam (očkovanie, lockdowny a pod.). Oba diskurzy stavajú svoju argumentáciu na mixe proti-akademického postoja (odmietanie vedeckej autority ako takej), politik tela (svoju advokáciu stavajú na tvrdení, že rodové politiky a aj protipandemické opatrenia ohrozujú integritu a autonómiu ich tiel) a dehumanizácie vybraných kategórií ľudí (napríklad transrodové osoby, lesby a gejoy, národnostné či etnické menšiny) (Rothermel, b. d.). Pravicové a populistické hnutia využívajú na šírenie svojich naratívnych režimov práve potenciál sociálnych a mobilných sietí – rýchlosť, široký rádius oslovenia, pútanie pozornosti a hra s emóciami.

Cez uvedený príklad anti-gender diskurzu som chcela ilustrovať význam skúmania masmediálnych reprezentácií tela a telesnosti pre porozumenie širších spoločenských tém a toho, akým aktuálnym výzvam ako spoločnosť čelíme. Pre rozvoj poznania v oblasti reprezentácií tela a telesnosti v digitálnej ére sa práve výskum diskurzov a naratívnych režimov stáva perspektívnym a prospešným dlhodobým vedeckým programom. Masmédiá nie sú neutrálnym kanálom odovzdávania informácií, dokážu ovplyvňovať to, ako na

svoje telá nahliadame, s akými normami a predstavami si svoje telá či telá druhých spájame. Rozšírenie sociálneho priestoru o online sféru prináša nové fenomény i výzvy a tým aj nové výskumné oblasti záujmu. Základná otázka v tejto súvislosti je, aké nové druhy správania online sféra prináša, ako ovplyvňuje naše životy a ako tieto javy možno skúmať. Pri hľadaní odpovedí na tieto otázky vidím veľký potenciál v odborných diskusiách na témy, ako interdisciplinárny prístup a spoločenská zodpovednosť vedeckej komunity v nastavovaní výskumných programov.

Referencie

- Bhargava, V., Velasquez, M. (2021). Ethics of the Attention Economy: The Problem of Social Media Addiction. *Business Ethics Quarterly*, 31(3), 321-359.
- Gillespie, T. (2010) The politics of 'platforms.' *New Media & Society*, 12(3), 347-364. <https://doi.org/10.1177/1461444809342738>
- Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. In T. Gillespie, P. Boczkowski, K. Foot (Eds.), *Media technologies: Essays on communication, materiality, and society* (s. 167-194). Cambridge, MA: MIT Press.
- Hendricks, V. F., Vestregaard, M. (2019). *Reality Lost. Markets of attention, Misinformation and Manipulation*. Cham: Springer Open. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-00813-0.pdf>
- Kováts, E., Póim, M. (Eds.). (2015). *Gender as symbolic glue. The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe*. Foundation for European Progressive Studies.
- Kuhar, R., Paternotte, D. (Eds.). (2017). *Anti-gender campaigns in Europe: mobilizing against equality*. London; New York: Rowman & Littlefield International.
- Mason, K., Boero, N. (2020). Toward a sociology of body. In N. Boero, K. Mason (Eds.), *The Oxford Handbook of the Sociology of Body and Embodiment* (s. 1-20). New York: Oxford University Press.
- Milan, S. (2015). When Algorithms Shape Collective Action: Social Media and the Dynamics of Cloud Protest. *Social Media + Society*, 1-10. <https://doi.org/10.1177/2056305115622481>
- Petrjánošová, M. (2020). Využívanie nových médií a participácia vo svete a na Slovensku (kontext nášho výskumu). In M. Petrjánošová (Ed.), *Nové médiá a občianska participácia* (s. 9-25). Bratislava: VEDA.
- Rainie, L., Anderson, J. (8. 2. 2017). *Code-Dependent: Pros and Cons of the Algorithm Age*. Pew Research Center. <http://www.pewinternet.org/2017/02/08/code-dependent-pros-and-cons-of-the-algorithm-age>
- Rothermel, A. K. (b. d.). *What anti-gender and anti-vaccines politics have in common – the construction of gender and the Covid-19 pandemic in right-wing discourses*. Engenderings. <https://blogs.lse.ac.uk/gender/2022/04/11/what-anti-gender-and-anti-vaccines-politics-have-in-common-the-construction-of-gender-and-the-covid-19-pandemic-in-right-wing-discourses/>

Shilling, Ch. (2016). The rise of body studies and the embodiment of society: a review of the field. *Horizons in Humanities and Social sciences*, 2(1), 1-14.

Tufekci, Z. (2014). Engineering the public: Big data, surveillance and computational politics. *First Monday*, 19(7). <https://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/4901>

Turner, A. (2015). Generation Z: Technology and Social Interest. *The Journal of Individual Psychology*, 71(2), 103-113.

Wodak, R. (2015). *The Politics of Fear. What Right-Wing Populist Discourses Mean*. UK: Sage Publishing.